

Tomislav Premerl

ARHITEKT STJEPNA PODHORSKI I NJEGOVE CRKVE

Sakralni je prostor vječiti interes arhitekture i to ne zbog isključive potrebe za fizičkim prostorom, već zbog posebno intrigirajućega unutrašnjeg prostornog sadržaja, gdje arhitektonski prostor ima zadaću otkrivati i tumačiti sakralnost na sebi svojstven i moguć način. Suština koju prostorom treba pokazati i oblikovati oduvijek je ista istina, no prostor se mijenja i pokazuje je u svakom vremenu i svakom dijelu drukčije, mijenja se vanjski način pokazivanja koliko i kako se mijenjaju ljudi i povijesni svjetonazor. Povijest sakralnog prostora povijest je mijenjanja i osjećanja, uvijek s vjerom u jednu jedinu istinu. A to je moguće tek s uvjerenjem i iskrenošću prema vlastitom djelu i vremenu s kojim živimo.

Zato vrijedan sakralni prostor može ostvariti samo onaj koji ga iskreno može doživjeti sa svom složenošću unutrašnje duhovne i vanjske povijesne situacije određenog vremena i određenog prostora. Svaki je vrijedan sakralni prostor složeni odnos duhovnog života i kreativnog izraza određene povijesne zbilje, a to znači da on teži k umjetničkom iskazu kao sastavnom dijelu sakralnosti koju čovjek arhetipski nosi u sebi. Ako je na posljetku arhitektura graditeljica duha, a u to smo uvjereni, onda ona mora znati i moći graditi okvir svoga vlastitoga stvaralačkog postojanja i mora znati afirmirati taj duh kao kreativni i intelektualni doseg ljudskog genija.

Vrijeme prijelaza stoljeća, pa i još mnogo kasnije, u sakralnoj arhitekturi vrijeme je velike zbunjenosti i nemoći. U povijesti arhitektura je kao duhovna disciplina savršeno mogla odgovarati i kreirati sakralno prostor, vezana uz njega unutrašnjim duhovnim ustrojstvom, pa ga je tako i kreativno izražavala. No, kada se

u vezi poremeti, izgube čvrsti temelji i međusobne veze, kratki spoj bit će naj-
vidljiviji upravo u sprezi arhitekture kao stvaralaštva i sakralnog prostora kao do-
brila.

No, kod Podhorskoga, graditelja crkve u Makarskoj, to se nije dogodilo.

* * *

Djelovanje Stjepana Podhorskoga pada upravo u to stvaralački prelomno raz-
doblje u arhitekturi. Velika idejna previranja u arhitekturi, rušenje akademizma i
eklektike, snažan razvoj nove i svježije secesije i napokon prodor funkcionalnih i
konstruktivnih načela dvadesetih godina zbivanja su na svjetskoj arhitektonskoj
pozornici, koja nisu mimoišla niti hrvatsku arhitekturu. U tom nezavidnom vre-
menu gdje novo nije uvijek imalo dovoljno stvaralačke snage, mnogi su ostali u
okvirima onih arhitektonskih i oblikovnih postulata što ostaju kao istina u svak-
om prostornom stvaralaštvu, ne pitajući se za stil prošlosti niti za neprovjerene
nove principe koji su se često i agresivno nametali svakoj novoj akciji. Za našu
sudbinu to je vrlo važno graditeljsko razdoblje koje još nismo pravilno i potpuno
vrednovali. Današnji nam razvoj misli i djela sve očitije nameće otvorena pitanja
o vrijednostima koje smo do jučer s prezirom odbacivali, a ponekad to još i danas
pokrilički činimo. Arhitekturu neostilova moramo kritički valorizirati i odrediti
njeno pravo mjesto u povijesti arhitekture. Nije to revalorizacija eklektike, nego kri-
tički osvrt i nastojanje da se tom razdoblju dâ ono mjesto koje ono u razvoju no-
vije arhitekture ima, da se osvijetle misaone i kreativne snage vremena koje se
pokretale i stvarale arhitekturu i koje su napokon ipak, htjeli to ili ne, umnogome
zauzele sasvim nova gledanja i potakle nove pokrete. Od povijesti arhitekture s
pravom očekujemo kritičku revalorizaciju tog razdoblja kod nas. Iako su pojedini
napori već učinjeni, oni još nisu dostatni jednom cjelovitom i sustavnom
rasvjetljavanju toga graditeljskog razdoblja i njegove misli.

Stjepan Podhorski prestavnik je upravo te generacije i tog razdoblja hrvats-
kog graditeljstva koje još uvijek čeka suvremeni kritički odnos prema svom djelu
i značenju svoje djelatnosti u našoj povijesti umjetnosti.

Stjepan Podhorski (1875-1945) Zagreb, završio je Srednju tehničku školu u
Zagrebu i zatim radio kod Hermana Bolléa na restauraciji zagrebačke katedrale. Od
1902. pohađa arhitektonski odsjek Akademije lijepih umjetnosti u Beču i završava
specijalnu školu za srednjovjekovnu arhitekturu kod profesora V. Luntra, gdje se
isticao i bio odlikovan zlatnom Fügerovom medaljom (1903) i srebrenom Hausen-
ovom medaljom (1904). Značajan je obiman rad Podhorskog na konzervaciji i re-
stauraciji sakralnih građevina, pa je on naš prvi arhitekt koji se bavi tim poslom i
to u vrijeme vladajućeg boleizma. Konzervaciji i restauraciji pristupa na nov

način; ne ruši sve što smeta čistoći nekoga fiktivnog stila poput Bolléa, već poštuje postojeće stilove i njihova ispreplitanja, ne dirajući drastično u postojeće konstruktivne i stilske elemente objekta. Njegove restauracije ostavljaju uvijek osnovnu karakteristiku prostora, a zahvati mu se sastoje uglavnom iz novo oblikovanih prostora u sklopu već postojećih građevina na onaj kreativni način koji omogućuje postojanje naslijeđenog prostora u sklopu novoga građevnog organizma. Podhorski je uvijek i konzervator, jasno ne u današnjem smislu, ali nakon "restauratorske manije" u Europi i kod nas nakon Bolléa, on unosi novo, za nas danas ispravnije shvaćanje čuvanja povijesnih spomenika, koji su nam još uvijek unatoč i većoj arhitektonskoj intervenciji, sačuvali osnovne konstruktivne, stilske i prostorne vrijednosti vremena u kojem su građeni. Taj stav koji je bliži konzervatorstvu negoli restauratorstvu doveo ga je u sukob s Bolléom koji u obnovi spomenika gorljivo zastupa purifikatorske tendencije.

Veliki su njegovi zahvati s tog područja na crkvi u Oštarijama kraj Ogulina, na crkvi sv. Križa u Križevcima (1912-13), te na župnoj crkvi u Krašiću (1911-13). Tu je Podhorski dogradio staru gotičku crkvu mnogo većim novim objektom i stvorio novi i jedinstveni prostor unutrašnjosti koja postaje bogato razvedena i u tlocrtu i po visini. Dogradnja mu je centralna građevina, no staru je crkvu uklopio u novi sklop, tako da njezin prostor u svim svojim osobitostima ostaje i nadalje čitak u novom većem prostornom sklopu. Takva je intervencija vidljiva i u oblikovanju i plastici čitavog korpusa sada jedinstvenog, ali i jasno vidljivoga starijeg dijela gotičke crkve. Danas ne bi tako gradili, no Podhorski je takvim stavom u svom vremenu postupio napredno kao stvaralac. U-tom objektu i danas nalazimo neosporne prostorne vrijednosti, osjećaj za mjeru i za uklapanje i napokon za stvaranje nove cjeline. Njegova arhitektura crkve u Krašiću donosi novi pristup i stav prema spomeniku i povijesti u širem smislu. Taj stav nije doduše bio revolucionaran, no u ono doba ipak nov. U tom složenom zahvatu on kao graditelj traži nove oblike i nove funkcije crkvene građevine.

Podhorski je izveo još nekoliko crkava koje osniva na elementima bizantske i starohrvatske arhitekture. Spomenimo crkvu u Bihaću (1932-38), Franjevačku crkvu u Makarskoj (1938-40), crkvu u Đurđevcu (1929), pa veliku baziliku Sv. Ćirila i Metoda u Duvnu u spomen tisućete obljetnice kraljevstva hrvatskoga (1925), te grkokatoličku crkvu u Pribičkom Strmcu kraj Krašića (1911). Ta građevina možda najbolje prezentira svoga graditelja i vrijeme u kojem je nastala. U njoj jasno vidimo stav i shvaćanje arhitekta, ali i njegove dileme, u prvom redu u traženju onoga adekvatnog oblika koji bi morao zadovoljiti duh vremena i kreativno pokazati graditeljski genij, a to znači prenošenje duha i modificiranih oblika prošlosti u novom vremenu i naći im životnog prostora u novim uvjetima. Takav nam je nazor danas razumljiv, on nam je i mimo snažnog i zaraznog utjecaja secesije ostavio dosta ostvarenih djela koja daju obilježje čitavom jednom graditeljs-

léa, već
ostojeće
u uvijek
ovo obli-
ačin koji
organiz-
ili nakon
o, za nas
š uvijek,
e, stilske
i koncer-
i obnovi

Ogulina,
ju (1911-
objektom
edena i u
vu uklo-
taje i na-
dljiva i u
idljivoga
e takvim
u i danas
je i napo-
nosi novi
e doduše
u on kao

bizantske
injevačku
ziliku Sv.
vatskoga
.911). Ta
je nastala.
vom redu
na i krea-
nih oblika
na. Takav
caja sece-
graditeljs-

kom razdoblju hrvatske arhitekture s početka stoljeća, a Podhorski je idejni i stvara-
nički nosilac duha toga razdoblja. Crkva u Pribičkom Štrmcu je eklektička, ali
ona nas isto tako i potiče da i nazore o eklektici, njezinim korijenima, svrsi i
načinu i vremenu i društvu, moramo s našeg stajališta podosta korigirati, da joj
u prirodi ne oduzmemo uvijek stvaralačku i autohtonu vrijednost koju ona često
ima. Prostorna vrijednost i tu se snažno očituje u traženju novih oblika, arhitek-
tonskog građevinskog sklopa, njegovoj cjelini i naravno u majstorskom detalju. Od
većih profanih objekata Podhorski je izveo vijećnicu u Osijeku (natječaj i nagrada)
i Hrvatski narodni dom u Križevcima (1912). Na tim objektima zanatski dobro
ostvarenim izostalo je ono kreativno traženje oblika i novih prostornih sklopova,
koje mu je u sakralnim građevinama bilo omogućeno već u prirodi samog zadatka.
Od natječajnih radova treba spomenuti njegovu regulaciju Kaptolskog trga u Za-
grebu (1908), gdje na natječaju dobiva drugu nagradu, iza Viktora Kovačića. Od
1902. godine Podhorski je profesor Srednje tehničke škole u Zagrebu. Na izložbi
"Polu vijeka hrvatske umjetnosti" u Zagrebu 1938. Podhorski, iako više ne gradi,
sudjeluje s nekoliko izvedenih crkvenih objekata iz svoga ranijega stvaralačkog
razdoblja.

Podhorski je eklektik, koliko i na koji način, nismo još kritički valorizirali.
Njegovo je stvaralaštvo za nas danas traženje novih oblika u okvirima eklektike,
ali i nagovještaj novih prostornih vrijednosti koje će otvoriti, ili su i usporedno
otvarale put u novo poimanje prostora.

* * *

Franjevačka crkva u Makarskoj građena 1938. g. i završena 1940.g. posl-
jednja je gradnja Stjepana Podhorskog. To je arhitektonski vrlo uspjelo djelo, i do
danas još ne završeno. Uspoređujući ostvarene sakralne objekte Podhorskog ova je
crkva i u stvaralačkom dometu najdalje u smislu čistoće oblika, jednostavnosti i
jednoga prostornog koncepta, pa ona u pravom smislu zaokružuje Podhorskijev
opus. U detalju unutrašnjosti koji vidimo tek u nacrtima autor nije više mogao
učiniti nikakav stvaralački pomak zaplićući se u historicizam i ne znajući puta iz
njega. No, u osnovnom volumenu dostigao je pravu arhitektonsku mjeru i naz-
načlo već svoj bliski stav tada već vladajućem modernizmu. Podhorskijeva je she-
ma jasna; on je tlocrtno koncipirao grčki križ, to jest, građevinu bizantinskog ka-
raktera s odmjerenom kupolom na pandantivima. U vanjskom oblikovanju on je
vrlo suzdržan, odbacuje svaki dekor i izražava se jednostavnim funkcionalnim obli-
kom vrlo odmjerenih proporcija. U cijelomu svom sakralnom opusu Podhorski je
imao neku fiktivnu vezu sa starohrvatskim arhitektonskim oblicima, dolazeći uvi-
jek do granica s bizantinskim koncepcijama. Teško je bilo, i tada njemu nemo-
guće naći izvornu takvu vezu, ili čak pronaći nove stilske karakteristike na tragu

starohrvatske arhitekture, pa u toj nemoći uzima provjerenu i znanu shemu centralne građevine. Potraga je to za ranim srednjim vijekom, kada i južna Italija, Ravena i Venecija grade centralne građevine, možda i pogrešno zvane bizantskim. Crkva Sv. Blaža u Zagrebu velikog arhitekta i oca hrvatske moderne arhitekture Viktora Kovačića iz 1911. godine tipološki je vrlo sličan objekt. Podhorskoga u Makarskoj mogli bismo ipak nazvati modernim, jer je klasičnu shemu shvatio na novi način i izveo je kao dobar znalac arhitektonskog zanata. A to što unutrašnjost crkve nije bila završena izazov je nama danas i u tom izazovu naša je dužnost ispravno shvatiti i osjetiti pravi odnos prema ostvarenom i iznaći oblikovnu mogućnost dograđivanja u ključnoj sprezi s prostornom mišlju Podhorskog. Podhorski, dakle, nije našao niti ostvario duh starohrvatskog graditeljstva. Nije ga mogao naći u svom vremenu, niti ga primijeniti više u novim zahtjevima. To i drugima nikada nije uspjelo. Ta činjenica, međutim, ne umanjuje vrijednost ostvarenog, pa je moramo uzeti tek kao povijesno zanimljivo iskustvo. Zanimljiva je usporedba makarske crkve s trobrodnom longitudinalnom bazilikom u Duvnu. I tu je sve usmjereno klasično povijesnoj shemi sa željom da se uspostavi osjećajna veza s narodnom poviješću. U Duvnu Podhorski nije uspio kao u Makarskoj, ostao je eklektik par excellence. Bliže mu je bilo osjetiti centralni prostor i skupljanje pod kupolom, te rast oblika nad grčkim križem. To je bio sličniji i bliži oblik Sv. Krševanu i Sv. Donatu na Krku, Sv. Križu u Ninu i nizu drugih naših "malih katedrala" iz devetoga, desetog i jedanaestog stoljeća.

* * *

Obnova crkve u Makarskoj nije jednostavan zadatak osobito ako želimo vrednovati postojeći objekt i duh njegovih oblika nastaviti u našem vremenu s našim pogledima i shvaćanjima prema njima. Osnovni problem bio je naglasiti postojeće vrijednosti i adekvatno ih prezentirati, te oblikovati svetište po novim zahtjevima u okvirima koje njegov prostor dopušta. Drugi je problem bio rješenje zidnih i svodenih površina koje su riješene bojadisanjem uz studiju funkcije boja pojedinih oblikovnih i konstruktivnih dijelova građevine. No, u prostoru ove centralne gradnje rado bismo još vidjeli i pokoju fresku ili mozaik koji bi se u suvremenoj koncepciji dobro uključili u ukupni prostorni dojam ove vrijedne građevine.

Nakon pedeset godina završava se crkva u Makarskoj, ali njezin prostor ostaje i nadalje otvoren za još mnoge moguće umjetničke intervencije, pa tako i obavezuje na posebno respektivan odnos prema prostoru koji kao vrijednost ima moć i pokazuje način.